

ДАВНЯ, СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА МОДЕРНА ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

Віктор Косаківський, Віталій Рудь

ПОСЕЛЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НЕМИРІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ (МАТЕРІАЛИ ДО «ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ВІННИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Анотація: У статті подано відомості про 27 пам'яток трипільської культури, які знаходяться на території Немирівської міської територіальної громади Вінницького району Вінницької області. Поселення взято на державний облік і паспортизовано. Більшість пам'яток відноситься до пізнього етапу Трипілля. Датування для більшості поселень встановлено П. І. Хавлюком.

Ключові слова: археологічні пам'ятки, поселення, трипільська культура, П.І. Хавлюк, Немирівська міська територіальна громада.

Viktor Kosakivskyi, Vitaliy Rud

SETTLEMENTS OF TRYPYL CULTURE OF NEMIRIV CITY TERRITORIAL COMMUNITY (MATERIALS FOR "MONUMENTS OF HISTORY AND CULTURE OF VINNYTSIA REGION)

Abstract: The article provides information about 27 settlements of the Trypillia culture located within the territory of the Nemyriv urban territorial community in Vinnytsia district, Vinnytsia region. The settlements are registered and listed as cultural heritage sites. Most of the settlements belong to the Trypillia CI phase (first part of the 4th mill. BC). The relative chronology for the majority of the settlements was established by P. I. Khavliuk.

Keywords: archaeological sites, settlements, Trypillia culture, P. I. Khavliuk, Nemyriv urban territorial community.

Одним з перших про пам'ятки трипільської культури на території сучасної Немирівської міської територіальної громади (МТГ) Вінницького району Вінницької області повідомляє Ю. Й. Сіцінський у праці «Археологічна карта Подільської губернії». Дослідник зазначає, наприклад, що біля с. Остапківці, на південний схід від нього, під час польових робіт виорюються фрагменти кераміки та шматки перепаленої глини [1, с. 46]. Але широкомасштабні розвідки на цій території вперше були проведені С. С. Гамченком впродовж 1909-1913 рр. [2, арк. 3-33]. Результати розвідок і розкопок пам'яток трипільської культури опубліковано у 1926 р. [3, с. 31-41]. На території городища, біля м. Немирова, у 1909 р. археолог провів розкопки, у ході яких виявив багатий і різночасовий археологічний матеріал, у тому числі і трипільської культури [4, с. 54-56]. У наступному році розкопки на

городищі продовжив О. А. Спіцин. Ним також було виявлено матеріали трипільської культури.

У 1946-1948 рр. на території Вінниччини працювала Південно-Подільська археологічна експедиція Інституту археології АН СРСР на чолі з М. І. Артамоновим. Ця експедиція провела розвідки та розкопки пам'яток археології краю, у тому числі і на Немирівському городищі скіфського часу. Тут серед різночасових матеріалів, знову виявлено артефакти трипільської культури [5, с. 194].

Починаючи з 50-х рр. пам'ятки археології розпочав вивчати вінницький археолог П. І. Хавлюк. Ним упродовж, майже, 50-ти наступних років, у ході щорічних археологічних розвідок виявлено, а згодом і паспортизовано більшість, нині відомих, пам'яток археології Вінницької області, у тому числі і на території Немирівської МТГ [6, с. 28-30]. Згодом розвідки на окремих пам'ятках провів І. І. Заєць [7, с. 377]. Спеціально вивченням трипільських матеріалів з розкопок Немирівського городища займався С. О. Гусев [8, с. 73-80]. Завдяки багатій понад столітній історії дослідження накопичено значний масив інформації про пам'ятки трипільської культури окремої територіальної громади Вінниччини. Саме вони стали об'єктом нашого дослідження та будуть включені до наукового видання «Пам'ятки історії і культури Вінницької області. Частина І. Вінницький район».

Нижче подаємо енциклопедичні довідки про пам'ятки трипільської культури відомі на території Немирівської МТГ:

Байраківка І. Поселення відкрито П. І. Хавлюком у 1981 р. Воно розташоване за 3 км на захід від села, вздовж лівого берега струмка, на схилах плато, в урочищі «Висілок». Площа, на якій виявлено знахідки, становить 300х300 м. Зрідка простежується глиняна обмазка від конструкції наземних дерев'яно-глиняних споруд. Знахідки представлено фрагментами ліпної кераміки цегляного кольору з монохромним розписом. Серед крем'яних знарядь трапляються скребачки, знайдено також і відщепи. Поселення П. І. Хавлюком віднесено до пізнього етапу (СІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [9].

Байраківка ІІ. Пам'ятка відкрита С. С. Гамченком у ході розвідок 1909-1913 рр. Матеріали опубліковано у 1926 р. Поселення розташоване за 400 м на північ від села, в урочищі «Глинянське поле», на похилій ділянці плато, яка обмежена з півдня струмком, а з півдня глибокою балкою. Площа, на якій виявлено знахідки, становить 600х300 м. Знайдено шматки глиняної обмазки від конструкції будинків, невелику кількість крем'яних відщепів, ножеподібних пластинок. Знайдено також фрагменти ліпної кераміки коричневого і сіро-чорного кольорів із заглибленим орнаментом. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до середнього (ВІ-ВІІ) етапу трипільської культури (друга половина 5 тис. до н. е.) [10].

Боблів. Поселення відкрито С. С. Гамченком у ході розвідок 1909-1913 рр. та представлено у публікації за 1926 р. У 1977 р. розвідки на пам'ятці провів П. І. Хавлюк. Місце знаходження поселення – 400 м на схід від села, в урочищі «Горб», на схилі плато. Праворуч від поселення пролягає дорога Боблів – Головеньки. Знахідки виявлено на

площі 400х300 м. Краї поселення покриті сосновим лісом. У верхній частині плато, ближче до с. Головеньки, культурний шар розораний і на поверхні часто трапляються шматками випаленої обмазки від жител. Серед знахідок маємо крем'яні знаряддя праці і відщепи, кістки тварин та столову ліпну кераміку цегляного кольору із монохромним орнаментом. Зрідка трапляються фрагменти кухонної кераміки із заглибленим орнаментом. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до початку пізнього етапу (СІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [11].

Бондурівка. Поселення відкрито С. С. Гамченком у ході розвідок 1909-1913 рр. та представлено у публікації за 1926 р. У 1952-1953 рр. поселення обстежено учасниками Південно-Подільської археологічної експедиції під керівництвом М. І. Артамонова. У 1977 р. розвідки на пам'ятці провів П. І. Хавлюк. Поселення розташоване за 2 км на південь від однойменного села, в урочищі «Гуляї», на схилі плато, східна частина якого має стрімкі схили до долини безіменного струмка і частково ставка. Площа поширення знахідок становить 600х300 м. У кількох місцях задокументовано пошкодження культурного шару, що відображено у вигляді скупчень на поверхні фрагментів обпаленої глиняної обмазки від жител. Серед знахідок трапилися крем'яні пластинки, скребачки і відщепи. Кераміка ліпна, товстостінна, цегляного кольору із монохромним розписним орнаментом. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до початку пізнього етапу (СІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [12].

Будки. Поселення відкрите у 1985 р. П. І. Хавлюком. Воно розташоване на північній околиці села, на високій ділянці плато. Підйомний матеріал виявлено на ділянці розмірами 300х300 м. Знахідки не чисельні, це фрагменти ліпної кераміки темно сірого кольору, які прикрашено заглибленим орнаментом. Знайдено також дрібні уламки кременю та глиняну обмазку від будівель. Поселення Хавлюком П. І. віднесено до середнього етапу (В) трипільської культури (кін. 5 - поч. 4 тис. до н. е.) [13].

Головеньки. Поселення відкрито С. С. Гамченком у ході розвідок 1909-1913 рр. та представлено у публікації за 1926 р. У 1963 р. розвідки на пам'ятці провів П. І. Хавлюк. Поселення розташоване за 300 м на південний захід від села, в урочищі «Борщевська». Площа, на якій виявлено знахідки, становить 500х200 м. Біля греблі ставка виявлено пошкоджену оранкою споруду, рештки якої представлено скупченням обпаленої глиняної обмазки. На поселенні знайдено ліпну кераміку темно-коричневого кольору із заглибленим та мальованим чорною фарбою орнаментами. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до середнього етапу (ВІІ) трипільської культури (рубіж 5-4 тис. до н. е.) [14].

Гунька. Поселення відкрито С. С. Гамченком у ході розвідок 1909-1913 рр. та представлено у публікації за 1926 р. Розвідки на пам'ятці провів П. І. Хавлюк. Поселення розташоване за 2 км на схід від села. Займає мисоподібний край плато над долиною струмка, який оточений з двох інших сторін балками. Площа, на якій трапився підйомний матеріал, становить 200х200 м. Культурний шар насичений шматками випаленої глиняної обмазки від споруд та фрагментами

ліпної столової кераміки з монохромним орнаментом. Зрідка трапляються фрагменти кухонного посуду. Відомо також про знахідки крем'яних сокир та вістер стріл. Знахідки зберігались у місцевій школі. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до початку пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [15].

Дубовець. Поселення відкрито П. І. Хавлюком у 1967 р. Воно розташоване за 1 км на північний захід від села, вздовж лівого берега струмка, на правому схилі плато. Площа, на якій виявлено знахідки, становить 700х300 м. Знахідки представлено фрагментами ліпної кераміки цегляного кольору з сірим ангобом та заглибленою орнаментациєю. Також знайдено й фрагменти посуду із розчосами по вінцях. Виявлено зернотерки з білого каолінізованого граніту, крем'яні скребачки та у великій кількості випалену обмазку від споруд. П. І. Хавлюком поселення віднесено до кінця середнього етапу (BII) розвитку трипільської культури (рубіж 5-4 тис. до н. е.) [16].

Зарудинці. Поселення відкрито С. С. Гамченком у ході розвідок 1909-1913 рр. та представлено у публікації за 1926 р. У 1952-1953 рр. поселення обстежено учасниками Південно-Подільської археологічної експедиції під керівництвом М. І. Артамонова. У 1960 р. розвідки на пам'ятці провів П. І. Хавлюк. Поселення розташовано за 1,5 км на схід від села в урочищі «Баранова», праворуч дороги на Немирів і займає плато і схил мису над заплавою р. Устя. Знахідки виявлено на ділянці розмірами 600х250 м. Культурний шар насичений шматками випаленої глиняної обмазки від споруд, фрагментами ліпного посуду, а також трапляється антропоморфна пластика та знаряддя праці. Більша кількість знахідок простежується у північній частині поселення і вздовж схилів плато, обернених до заплави р. Устя. Фрагменти керамічного посуду з поселення прикрашено монохромним орнаментом чорного кольору. Серед знарядь праці трапилися крем'яні шкребачки і наконечниками до стріл. Територія пам'ятки інтенсивно розорюється, що призводить до руйнування культурного шару насамперед у східній частині поселення. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до початку пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [17].

Кароліна. Поселення відкрито С. С. Гамченком у ході розвідок 1909-1913 рр. та представлено у публікації за 1926 р. У 1952-1953 рр. поселення обстежено учасниками Південно-Подільської археологічної експедиції під керівництвом М. І. Артамонова. Розвідки на пам'ятці провів П. І. Хавлюк та І. І. Заєць. Поселення розташовано за 400 м на північ від села, на схилі плато, вздовж правого берега ставка. Площа поселення, на якій виявлено знахідки, становить 500х250 м. Культурний шар товщиною 0,10 м оголений вздовж шосе, яке пошкоджує західну частину пам'ятки. На пам'ятці виявлено фрагменти ліпної кераміки помаранчевого і коричневого кольорів з монохромним орнаментом чорною фарбою. Кухонна кераміка трапляється зрідка. Серед знарядь праці трапляються крем'яні пластини і скребачки. Іноді трапляються й відщепи з кременю. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до початку пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4

тис. до н. е.). Матеріали розвідок П. І. Хавлюка та І. І. Зайця зберігаються у ВОКМ [18].

Ковалівка. Пам'ятка відкрита П. І. Хавлюком у 1962 р. Поселення розташоване за 0,5 км на захід від села, вздовж правого берега річки, на схилах плато. Площа, на якій виявлено знахідки, становить 600х200 м. Біля греблі ставка знайдено залишки наземного житла дерев'яно-глиняної конструкції. Знахідки представлені фрагментами ліпної кераміки цегляного кольору з орнаментом, нанесеним чорною чи коричневою фарбами. Зрідка трапляються також фрагменти так званої кухонної кераміки та поодинокі вироби з кременю. Поселення П. І. Хавлюком віднесено до початку пізнього етапу (СІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [19].

Межигірка І. Пам'ятка відкрита П. І. Хавлюком у 1988 р. Поселення розташоване на плато на південній околиці села, вздовж правого берега ставка. Площа на якій виявлені знахідки становить 300х300 м. Знахідки представлені фрагментами ліпної кераміки з монохромним розписом. Поселення П. І. Хавлюком віднесено до пізнього етапу (С) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [20].

Межигірка ІІ. Поселення відкрите П. І. Хавлюком у 1988 р. Воно розташоване на плато східної околиці села. Підйомний матеріал локалізований на площі 400х300 м. Знахідки представлено фрагментами ліпної кераміки цегляного кольору з монохромним розписом. На зораній поверхні поселення у великій кількості віднайдено шматки обпаленої глиняної обмазки від жител. Поселення П. І. Хавлюком віднесено до пізнього етапу (С) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [21].

Монастирок. Поселення відкрито С. С. Гамченком у ході розвідок 1909-1913 рр. та представлено у публікації за 1926 р. Поселення розташовано за 1 км на південь від села на краю плато, яке обмежене із заходу сухою балкою, а з півдня р. Міркою. Частина поселення, помітно, засаджена лісом. Знахідки виявлено на ділянці розмірами 500х300 м. Культурний шар насичений шматками випаленої глиняної обмазки від жител, фрагментами ліпної столової кераміки з монохромним орнаментом чорною фарбою, а також кухонного посуду. Знайдено також крем'яні відщепи. На схилах плато культурний шар частково змитий, в окремих місцях порушений поселенням зарубинецької культури. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до початку пізнього етапу (СІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [22].

Мухівці. Поселення відкрито П. І. Хавлюком у 1966 р. Воно розташоване між с. Мухівці та м. Немирів, за 2 км праворуч від дороги, вздовж заболоченої долини, на схилі плато. Площа, на якій виявлено знахідки, становить 400х300 м. Знахідки представлено фрагментами ліпної кераміки цегляного кольору з монохромним орнаментом чорною фарбою та численними шматками випаленої глиняної обмазки від конструкції наземних дерев'яно-глиняних споруд. Знайдено й крем'яні знаряддя. Поселення П. І. Хавлюком віднесено до пізнього етапу (СІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [23].

Немирів. Пам'ятка розташована за 4 км на схід від м. Немирів та за 300 м від траси Немирів – Гайсин. У плані городище округле, злегка видовжене зі заходу на схід, площа 125 га. По периметру оточене потужним валом висотою від 5 до 10 м та ровом, глибиною у окремих місцях до 7 м. Загальна довжина валів – майже 5 км. Річка Мирка ділить городище на дві частини: південну (1/3 від загальної площі) та північну. У центрі городища розташована додатково укріплена внутрішня частина – «замчисько», площею 16,5 га. Ширина рову з північної сторони внутрішнього укріплення становить – 6,5 м, а глибина – 3 м. Висота валу – до 2 м. З північно-східної і західної сторін висота валу менша. З південної, зі сторони річки, на «замчисько» веде крутий підйом довжиною до 70 м.

Опис городища присутній і у праці Є. Й. Сіцінського «Археологічна карта Подільської губернії» (1901 р.). Першим із археологів обстежив городище та провів розкопки у 1909 р. С. С. Гамченко. У наступному році його досліджував археолог О. А. Спіцин. Фінансувала розкопки М. Щербатова, власниця Немирівського маєтку. Дослідження пам'ятки продовжилось лише у середині XX ст. Самими масштабними стали дослідження 1946-1948 рр. проведені Південно-Подільською експедицією під керівництвом М. І. Артамонова. Досліджено зольник, конструкцію внутрішнього і зовнішнього валу. Встановлено час їх спорудження – початок скіфського періоду раннього залізного віку. Виявлено і досліджено житлові комплекси. Поряд з наземними будівлями з вогнищами було відкрито три, круглих у плані, землянки. Основну масу знахідок становили фрагменти кераміки різних видів, форм і різного часу та належали до різних археологічних культур.

Більшість знахідок із археологічних досліджень зберігається в Державному Ермітажі. А саме, матеріали з розкопок С. С. Гамченка, О. А. Спіцина та М. І. Артамонова за 1947-1948 р. Знахідки з розкопок 1946 р. разом зі звітом передано до фондів Інституту археології НАН України. Особовий архів С. С. Гамченка зберігається у Науковому архіві Інституту археології НАН України. Матеріали про розвідки і розкопки 1909 – 1913 рр. містяться у фонді № 3, справи № 27, 37 – 39.

Основний культурний шар пам'ятки відноситься до другої половини 8 – 6 ст. до н. е. На території городища виявлено також матеріали з поселень і могильників різних часів: трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.), раннього залізного віку скіфського часу (7-3 ст. до н. е.), черняхівської культури, періоду Київської Русі (улиці, 10-11 ст.). Є матеріали подібні до кераміки латенських культур та матеріали нової і новітньої доби.

Матеріали трипільської культури з городища виявлені під час розкопок С. С. Гамченка (колекція № 4087), О. А. Спіцина (колекція № Дн-1933) та М. І. Артамонова (колекція № 245, 276). Колекція О. А. Спіцина складається лише з кількох фрагментів кераміки. Загалом кількість знахідок у трипільській колекції становить понад 1,5 тис. фрагментів кераміки, декілька десятків екземплярів антропоморфної і зооморфної пластики та виробів з глини, а також 51 предмет з кременю та інших порід каміння. Трипільські матеріали з Немирова детально вивчали К. К. Черниш, А. П. Погожева, С. О. Гусев та Є. Г. Старкова.

Площа трипільського поселення становить близько 6 га. Перші розкопки проводились шурфами і траншеями, що дозволило виявити залишки 20 наземних будівель, однієї землянки та кількох господарських ям. Будинки розташовувались у 7 рядів поперек довгої вісі пагорба, можливо концентричними колами. Одна із прямокутних дерев'яно-глиняних споруд, досліджених С. С. Гамченком, мала великі розміри – 25,0х8,0 м. Всередині знаходилася піч і кам'яна вимостка для багаття. Також досліджено заглиблені об'єкти циліндричної форми. Ями були заповнені фрагментами кераміки, антропоморфної і зооморфної пластики, кістками тварин, мушлями *Unio* та деревним вугіллям.

Столовий керамічний посуд представлений біконічними амфорами, мисками, кратерами, бомбоподібними кубками, а також присутні кухонні горщики. Орнаментація столової кераміки виконана чорною фарбою, розпис у вигляді гірлянд концентричних дуг, S-подібних спіралей, «комет», «свиного лику», тангент з колами і овалами. Кухонні горщики прикрашалися ланцюжками ямок на плічках, вертикальними розчосами по вінцях. Колекція антропоморфної пластики походить з однієї ями, яку у 1948 р. розкопав М. І. Артамонов. Це невеликі стилізовані жіночі фігурки на веретеноподібній ніжці, що мали сліди фарбування у червоний колір. Кілька статуеток зберегли валик-«зачіску» на потилиці. Трапилася чоловіча фігурка і фрагмент жіночої статуетки досить великих розмірів. Зооморфна пластика малочисельна. Це фігурки бичків зі спареними передніми і задніми ніжками та сплюсненими боками. Знайдено також маловиразний фрагмент моделі житла. Знаряддя праці представлені кістяними проколками та крем'яними шкребками і відщепами.

Поселення належить до середніх фаз середньобузької локальної групи трипільської культури і датується першою половиною 4 тис. до н. е. Серед музейних колекцій з Немирова С. О. Гусевим виявлено кераміку, яка за різними ознаками належить до іншого горизонту Трипілля. Найвірогідніше, на пагорбі поряд, в урочищі «Могилки», було ще одне поселення, не виділене під час досліджень початку і середини 20 ст. Таким чином, на думку С. О. Гусева, є усі підстави вважати, що на території городища було два різночасових трипільських поселення [24].

Перепеличчя. Поселення розташоване за 3 км на захід від села, вздовж заплави лівого берега Південного Бугу, на схилі плато, в урочищі «Стінка». Пам'ятка відкрита місцевим краєзнавцем Н. М. Калитою, обстежене П. І. Хавлюком. Площа, на якій виявлено знахідки, становить 300х300 м. На зораній поверхні простежується глиняна обмазка від споруд, знайдено крем'яні сокири, відщепи, глиняні кружала та фрагменти ліпної кераміки цегляного кольору з монохромним розписом. Поселення П. І. Хавлюком віднесено до початку пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.). Матеріали розвідки зберігаються у народному музеї с. Чуків (Немирівська міська ТГ) [25].

Потоки І. Пам'ятка відкрита П. І. Хавлюком у 1988 р. Поселення розташоване в урочищі «Плоске», на мисоподібній ділянці плато, обмеженого з двох боків струмками. Площа поселення, на якій

виявлено знахідки, становить 300х250 м. Знахідки представлено фрагментами ліпної кераміки темно-коричневого кольору з монохромним розписом чорною фарбою. Поселення П. І. Хавлюком віднесено до пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [26].

Потоки. Пам'ятка відкрита у 1954 р. П. І. Хавлюком. Поселення розташовано на південний схід від села, на краю плато зі стрімкими схилами поблизу урочища «Березина». Площа поселення, на якій виявлено знахідки, становить 400х300 м. На поверхні поселення зафіксовано випалену глиняну обмазку від споруд. Виявлено також фрагменти ліпної кераміки, більшість якої орнаментована спіральними заглибленими лініями з ямками між ними. Зрідка трапляється кераміка з фарбованою поверхнею та канельованим орнаментом. Серед знарядь праці зустрічаються крем'яні пластини і округлі скребачки, гранітна зернотерка, наконечник стріли. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до середнього етапу (BІ) трипільської культури (третя чверть 5 тис. до н. е.) [27].

Рубань. Поселення відкрито у 1988 р. П. І. Хавлюком. Воно розташоване за 2 км на північ від села, на плато, в урочищі «105 га». Знахідки виявлено на ділянці розмірами 400х200 м. Простежено рештки пошкоджених споруд у вигляді скупчень обпаленої обмазки. На пам'ятці виявлено фрагменти ліпної кераміки цегельного кольору прикрашеної монохромним орнаментом чорного кольору. Поселення П. І. Хавлюком віднесено до пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [28].

Супрунівка. Поселення відкрите у 1909-1913 рр. С. С. Гамченком. Воно розташоване на південно-східній околиці села, на плато і схилах мису, утвореного двома струмками, в урочищі «Лиса гора». Знахідки виявлено на ділянці розмірами 500х300 м. Культурний шар частково пошкоджений глиняним кар'єром на краю плато. Знахідки не чисельні, це фрагменти ліпної кераміки помаранчевого кольору без збереженої мальованої орнаментатії. Знайдено також фрагменти глиняної обмазки від площадки. Поселення Хавлюком П. І. віднесено до пізнього етапу (CІІ) трипільської культури (середина 4 тис. до н. е.) [29].

Чуків І. Пам'ятка відкрита у 1976 р. місцевим краєзнавцем М. Н. Калитою. Поселення розташоване за 500 м на північ від села, вздовж лівого берега струмка, на плато з крутими схилами, ліворуч від дороги з с. Чукив на с. Бугаків. Площа, на якій виявлено знахідки, становить 300х300 м. На території поселення знайдено крем'яні сокири, ножеподібні пластини і скребачки, а також антропоморфну і зооморфну керамічну пластику та фрагменти ліпної кераміки цегляного кольору з монохромним розписом. Поселення П. І. Хавлюком віднесено до пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.). Матеріали розвідки зберігаються у народному музеї с. Чукив [30].

Чуків ІІ. Пам'ятка двохарова, відкрита місцевим краєзнавцем М. Н. Калитою. Поселення розташоване на плато за 1 км на схід від села, вздовж лівого берега струмка. Площа, на якій виявлено знахідки, становить 300х300 м. На території поселення знайдено крем'яні сокири і скребачки, а також фрагменти ліпної кераміки цегляного кольору з

монохромним розписом доби енеоліту. Тут же трапляються фрагменти кераміки коричневого кольору, які відносяться до періоду ранніх слов'ян. Пам'ятка двошарова і П. І. Хавлюком віднесена до пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) та до періоду ранніх слов'ян (7 ст. н. е.). Матеріали розвідки зберігаються у народному музеї с. Чуків [31].

Чуків III. Поселення відкрито С. С. Гамченком у ході розвідок 1909-1913 рр. та представлено у публікації за 1926 р. Пам'ятку неодноразово оглядали місцеві краєзнавці. Поселення розташоване за 1 км на південь від села, на плато, в урочищі «Юрівська долина», ліворуч шляху Чуків-Остапківці. Площа поселення, на якій виявлено знахідки, становить 700х400 м. Сільськогосподарські роботи пошкоджують залишки трипільських споруд, які представлені у вигляді скупчень випаленої глиняної обмазки. На пам'ятці виявлено фрагменти ліпної кераміки: кухонна орнаментована заглибленими лініями, а столова – з монохромним рисунком. Зрідка трапляється антропоморфна і зооморфна пластика. Серед знарядь праці зустрічаються крем'яні пластини, наконечники стріл та сокири. Пам'ятка П. І. Хавлюком віднесена до початку пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.). Матеріали розвідки місцевих краєзнавців зберігаються у музеї історії села [32].

Чуків IV. Поселення відкрите у 1909-1913 рр. С. С. Гамченком. Воно розташоване за 1,5 км на південний захід від села, в урочищі «Долина» на двох мисоподібних схилах плато, на лівому березі струмка Кривий, лівої притоки р. Південний Буг. Знахідки виявлено на ділянці розмірами 800х400 м. Поселення розділене навпіл по осі північний захід – південний схід глибокою балкою з пересихаючим струмком. Знахідки представлені фрагментами ліпної кераміки цегельного кольору (вінця, стінки, денця) прикрашеної монохромним орнаментом чорного кольору. Знайдено також крем'яні нуклеуси, відщепи та шкребки. Поселення Хавлюком П. І. віднесено до пізнього етапу (CІ) трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) [34].

Шолудьки. Пам'ятка відкрита у 1962 р. П. І. Хавлюком. Поселення розташоване за 500 м на схід від села, на плато вздовж крутого і високого лівого берега р. Південний Буг. Знахідки виявлено на ділянці розмірами 500х300 м. Сільськогосподарські роботи пошкоджують залишки трипільських споруд, які представлено у вигляді скупчень випаленої глиняної обмазки. Простежено розташування жител вздовж берега річки. На пам'ятці виявлено фрагменти ліпної кераміки червоного кольору, які орнаментовані заглибленими лініями і біхромним рисунком. Серед знарядь праці трапляються крем'яні наконечники стріл та сокири. Пам'ятка, ймовірно, відноситься до етапу VI-VII трипільської культури (остання чверть 5 тис. до н. е.) [34].

Отже, на основі опрацювання паспортів пам'яток археології Вінницької області, які знаходяться в Архіві Спеціально уповноваженого органу охорони культурної спадщини управління містобудування та архітектури Вінницької обласної військової адміністрації та наукової літератури можемо вести мову про 27 пам'яток трипільської культури, які дослідниками, в першу чергу П. І. Хавлюком, віднесено до

середнього (В) та пізнього (С) етапів трипільської культури. З них: до етапу В одна пам'ятка – Будки, до етапу ВІ одна – Потоки, до етапу ВІ-ВІІ три – Байраківка ІІ, Шолудьки, до етапу ВІІ три – Головеньки, Дубовець, Немирів (Вали); до етапу С дві – Межигірка І, ІІ, до етапу СІ сімнадцять – Байраківка І, Боблів, Бондурівка, Гунька, Зарудинці, Кароліна, Ковалівка, Монастирок, Мухівці, Немирів (ур. «Могили»), Перепеличчя, Потоки І, Рубань, Чуків І, ІІ, ІІІ, ІV; до етапу СІІ одна – Супрунівка.

Варто зазначити те, що вище наведене датування є відносним, тому що, від часу виявлення і їх атрибуції відбулися зміни у підходах і методиках визначення належності пам'яток трипільської культури до того чи іншого етапу її розвитку, а відтак лише за умови повторного, більш детального вивчення трипільських матеріалів можна буде зробити більш детальніше їх датування, яке відобразить сучасний стан наукового дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сіцинський Ю. Й. Археологічна карта Подільської губернії / Упоряд. О.Л. Баженов. Кам.-Под. : Оіюм, 2004. 136 с. (Дальше: Сіцинський Ю.Й. Археологічна карта ...).

2. Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури 1909-1913 рр. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Фонд. 3. Оп. 3. Спр. 38. 33 арк. (Дальше: Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ...).

3. Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури 1909-1913 рр. *Трипільська культура на Україні*. Київ, 1926. Вип. 1. С. 31-41. (Дальше: Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ...).

4. Гамченко С.С. Нотатка про розкопки у Подільській губернії. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Фонд. 3. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 54-56.

5. Артамонов М.І. Археологічні дослідження на Південному Поділлі в 1948 році. *Археологічні пам'ятки УРСР*. Т. 4. 1952. С. 193-195.

6. Хавлюк П.І. Трипільські пам'ятки Південного Побужжя. *Ранньоземлеробські поселення-гіганти трипільської культури в Україні. Тези доповідей 1 польового семінару*. Тальянки, 1990. С. 28-30.

7. Висоцька К. Нас поєднав музей. *Від військової контррозвідки до вивчення таємниць тисячоліть* / Упоряд. В.Г. Заєць; наук. ред. В.А. Косаківський. Вінниця : НОВА КНИГА, 2010. С. 375-378.

8. Гусев С.О. Трипільські поселення поблизу Немирова. *Археологія*. 1995. № 3. С. 73-80.

9. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Заєць І.І. Трипільська культура на Поділлі. Вінниця : Видавництво «Тезис», 2001. С. 12. (Дальше: Заєць І.І. Трипільська культура ...); Майданюк Н.І. Карта пам'яток трипільської культури на Вінниччині. *Подільська старовина*. Наук. зб. Вип. IV. Вінниц. обл. краєзн. музей.

Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. Карта між с. 82-83. (Дальше: Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83); Облікова картка на поселення трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) біля с. Байраківка (Немирівська міська ТГ). *Архів Спеціально уповноваженого органу охорони культурної спадщини управління містобудування та архітектури Вінницької обласної військової адміністрації (Далі – Архів...).*

10. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого Трипілля Середнього Побужжя. *Археологія*. 1993. № 3. С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е. Вінниця : Антекс – УЛТД. 1995. С. 44 (Дальше: Гусев С.О. Трипільська культура ...); Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки трипільської культури на Україні. *Енциклопедія трипільської цивілізації*. Київ : ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. Т. І. С. 575. (Дальше: Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ...); Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (друга половина 5 тис. до н. е.) біля с. Байраківка (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

11. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого ... С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 575; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) біля с. Боблів (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

12. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого ... С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М. Ю та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 575; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) біля с. Бондурівка (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

13. Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 575; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) біля с. Будки (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

14. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого ... С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 575; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С.

82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (5 тис. до н. е.) біля с. Головеньки (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

15. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого ... С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 575; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Гунька (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

16. Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого ... С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М. Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 575; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (рубіж 5-4 тис. до н. е.) біля с. Дубовець (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

17. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Хавлюк П.І. Трипільські пам'ятки Південного Побужжя. *Ранньоземлеробські поселення-гіганти трипільської культури в Україні. Тези доповідей 1 польового семінару*. Тальянки, 1990. С. 28-30. (Дальше: Хавлюк П.І. Трипільські пам'ятки ...); Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 575; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Зарудинці (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

18. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого ... С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 575; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Кароліна (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

19. Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого ... С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Заєць І.І. Трипільська культура ... 12; Відейко М. Ю та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 575; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Ковалівка (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

20. Хавлюк П.І. Трипільські пам'ятки ... С. 28-30; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Межигірка (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

21. Хавлюк П.І. Трипільські пам'ятки ... С. 28-30; Відейко М. Ю та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Межигірка (Немирівська міська ТГ). *Архів ...*

22. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) біля с. Монастирок (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

23. Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого ... С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) біля с. Мухівці (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

24. Сіцинський Ю.Й. Археологічна карта ... С. 44; Гамченко С. С. Нотатка про розкопки Немирівського городища *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Фонд. 3. Оп. 1. Спр. 29; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ...; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Артамонов М.І. Південноподільська експедиція (Попереднє повідомлення). *Археологічні пам'ятки УРСР*. Вип. 1. Київ, 1946. С. 236-237; Артамонов М. І. Південноподільська експедиція (Попереднє повідомлення). *Археологічні пам'ятки УРСР*. Т. 1. Київ, 1949. С. 257-258; Артамонов М.І. Археологічні дослідження на Південному Поділлі в 1948 році. *Археологічні пам'ятки УРСР*. Т. 4. 1952. С. 193-195; Артамонов М.І. Деякі підсумки п'ятирічного дослідження Південно-Подільської археологічної експедиції. *Короткі повідомлення Інституту археології АН УРСР*. Вип. 4. 1955. С. 84-87; Гусев С.О. Трипільські поселення поблизу Немирова. *Археологія*. 1995. № 3. С. 73-80; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 106-132; Облікова картка на багаточислову пам'ятку біля м. Немирів (Немирівська селищна ТГ). *Архів* ...

25. Хавлюк П.І. Трипільські пам'ятки ... С. 28-30; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Перепеличчя (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

26. Хавлюк П.І. Трипільські пам'ятки ... С. 28-30; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М. Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Потоки (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

27. Хавлюк П.І. Трипільські пам'ятки ... С. 29; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (третья чверть 5 тис. до н. е.) біля с. Потоки (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

28. Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) біля с. Рубань (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

29. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) біля с. Супрунівка (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

30. Гамченко С. Спостереження над даними дослідів першоджерел трипільської культури ... Арк. 3; Гамченко С.С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури ... С. 31; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М. Ю та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Чуків (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

31. Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на двошарове поселення: трипільської культури (4 тис. до н. е.) та періоду ранніх слов'ян (7 ст. н. е.) біля с. Чуків (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

32. Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Чуків (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

33. Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (перша половина 4 тис. до н. е.) біля с. Чуків (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

34. Гусев С.О. Пам'ятки розвинутого ... С. 115; Гусев С.О. Трипільська культура ... С. 44; Заєць І.І. Трипільська культура ... С. 12; Відейко М.Ю. та ін. Археологічні пам'ятки ... С. 576; Майданюк Н.І. Карта пам'яток ... С. 82-83; Облікова картка на поселення трипільської культури (4 тис. до н. е.) біля с. Шолудьки (Немирівська міська ТГ). *Архів* ...

Тарас Репінський

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК СКІФСЬКОГО ЧАСУ НА ВІННИЧЧИНІ

Анотація: У статті проаналізовано результати археологічних розкопок пам'яток скіфського часу (VII-II ст. до н. е.) у Середньому Побужжі та Середньому Подністров'ї, у межах сучасної Вінницької області. Тут виявлено ряд городищ, поселень та курганів цього часу, які займають вагомe місце в стародавній історії рідного краю.

Ключові слова: пам'ятки, городище, курган, скіфський час, експедиція, Середнє Побужжя, Середнє Подністров'я, Вінницька область.